

Marian Płachecki

Problemy metodologiczne współczesnego literaturoznawstwa : sprawozdanie z konferencji naukowej. 18-22 listopada 1974 r.

Biuletyn Polonistyczny 18/3 (57), 60-66

1975

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PROBLEMY METODOLOGICZNE
WSPÓŁCZESNEGO LITERATUROZNAWSTWA

SPRAWOZDANIE Z KONFERENCJI NAUKOWEJ

18 - 22 listopada 1974 r.

Seccję zorganizowały: Komitet Nauk o Literaturze Polskiej i Instytut Badań Literackich PAN.

Po otwarciu obrad, dokonanych przez Henryka Markiewicza, Jerzy K m i t a (UAM) wygłosił referat: "O marksistowskich dyrektywach metodologicznych badań humanistycznych", w którym podjął próbę określenia statusu marksistowskich badań metodologicznych oraz sformułowania wybranych dyrektyw postępowania naukowego w dziedzinie humanistyki. Odróżniając "społeczną świadomość metodologiczną" od "badającej ją teorii poznania naukowego (metalogii nauk)", autor stwierdził, że marksistowską metodologię nauk cechuje stanowisko normatywne i historyczne zarazem. Społeczną świadomość metodologiczną określa wymóg funkcjonalnej adaptacji wobec "aktualnych zapotrzebowań praktyki". Przystosowanie to jest warunkiem społecznej akceptacji odkryć naukowych. Autor przedstawił następnie "zasadę korespondencji", w tym samym stopniu obowiązującą nauki humanistyczne i przyrodniczo-matematyczne: wyższy stopień prawdziwości względnej przysługuje z dwu teorii tej, która - potwierdzana w praktyce społecznej - potrafi wyjaśnić fakt społecznej akceptacji teorii uprzedniej i konkurencyjnej. Omówił też "zasadę antyindywidualizmu metodologicznego" (twierdzenia materializmu historycznego orzekają o zjawiskach społecznych, nie indywidualnych) i wynikające z niej dyrektywy metodologiczne.

Kolejny referent, Jerzy Z i o m e k (UAM), w wystąpieniu poświęconym "Metodologicznym problemom syntezy historycznoliterackiej" skonstatował, iż synteza taka bynajmniej nie wyklucza "analizy": "sztuka syntezy jest [...] sztuką zmiany ogniskowej". Podstawowym zadaniem syntezy jest ustalanie zależności "pomiędzy serią dzieł literackich a serią zdarzeń pozaliterackich". Wszelako punktem wyjścia, "jednostką elementarną syntezy", jest dzieło. Rozróżnił następnie dwa rodzaje wartości (zwłaszcza literackich), między którymi pracuje historyk literatury: "wartości generujące" (wkład dzieła we współczesny mu system literacki) i "zaktualizowane" (akceptowane we współczesności historyka literatury). Dalsze partie referatu polemizowały z przeciwstawianiem historyzmowi immanentyzmu, a nadto poruszały kwestie tak istotne dla metodologii syntezy historycznoliterackiej, jak: powiązania dzieła z biografią, stosunek historii literatury do jej socjologii, problemy genezy, komparatystyki, koncepcji prądu literackiego i epoki.

Maria J a n i o n (IBL) w referacie "Historia literatury a historia idei" omówiła zróżnicowanie "wymiarów czasowych" wskazanych dyscyplin. Czas historii idei ma charakter "długiego trwania", podczas gdy literaturze właściwy jest czas "wydarzeniowy", podyktowany przez jednostkowość dzieł. Stąd arcydzieła są, zdaniem autorki, uprzywilejowanym przedmiotem badań historycznoliterackich. Dla badań tych idee są narzuconą literaturze "siłą sprawczą". W postępowaniu naukowym kojarzącym obie dyscypliny wyróżniła autorka taktyki "podporządkowywania" i "zderzania" czasów idei i literatury. Pierwsza, podporządkowująca historię literatury historii idei - właściwa jest dla badań zorientowanych systemowo, druga - dla przedsięwzięć idiograficznych.

Teresa S k u b a l a n k a (UMCS) w referacie prezentującym "Założenia językowej analizy dzieła literackiego" stwierdziła, że dla obecnego stanu badań stylistycznych znamieną jest przewaga "dyplomatów" nad "problematami". Wśród badaczy nie ma zgody co do spraw tak podstawowych, jak definicja stylu czy określenie zadań stylistyki. Nieautonomiczność stylistyki wiązała autorka z niejasnością granic pomiędzy językoznawstwem a literaturoznawstwem. Rozważała następnie zróżnicowania zjawisk stylistycznych na osi: ogólność - jednostkowość, proponując skalę: język - (język etniczny) - styl języka - tekst języka - wypowiedź. Następnie autorka skupiła się na kwestiach związanych ze stylem języka, takich jak: "determinacje funkcyjne" stylu (funkcja substancjalna, konotacyjna, denotacyjna), relacje pomiędzy językiem etycznym, artystycznym i poetyckim, rozmaite koncepcje tego ostatniego. Referat zamyka klasyfikacja stylów współczesnego języka polskiego.

Teresa K o s t k i e w i c z o w a (IBL) w wystąpieniu "Charakterystyka całościowa stylu pisarza" podkreśliła, że rekonstrukcja języka pisarza nie może poprzestać na rejestracji form językowych i stylistycznych danego autora. Zadaniem podstawowym jest odtworzenie "reguł językowej kompozycji tekstów". Konieczne jest przy tym uwzględnienie dwu układów odniesienia: norm językowych oraz norm tradycji literackiej (zwłaszcza gatunkowych). Efekty owych poczynań badawczych stają się przesłankami dla opisu wyższych układów znaczeniowych dzieła.

Aleksandra O k o p i e ń - S ł a w i ń s k a (IBL) w referacie "Preliminaria do badań nad semantyką wypowiedzi poetyckiej" przedstawiła propozycję metodycznego opisu stratyfikacji i związków znaczeniowych wypowiedzi poetyckiej. Najogólniejsze ramy przeprowadzonych przez autorkę podziałów wytyczyło rozróżnienie znaczeń semantycznych, syntaktycznych i pragmatycznych. Podstawowym założeniem tych rozważań była teza, iż język poetycki jest podzakresem języka ogólnego, nie zaś światem osobnym, autonomicznym.

Maria Renata M a y e n o w a (IBL) w wystąpieniu "Perspektywy teorii tekstu a tradycyjne pojęcia poetyki" za jedną z podstawowych własności teks-

tu literackiego uznała grę pomiędzy uległością wobec norm języka ogólnego a odchyleniami od tych norm. Określić specyfikę tekstu literackiego to tyle, co scharakteryzować rodzaj jego dewiacyjności. Zarazem problematyka spójności tekstu wprowadza kwestię rozmaitych sposobów przewycięzania dewiacyjności, ujednolicania tekstu. Podstawowym warunkiem spójności tekstu jest, zdaniem autorki, "wspólnota świata" nadawcy i odbiorcy tekstu.

Lucylla P s z c z o ł o w s k a (IBL) przedstawiła "Najnowsze metody badania wiersza". Wychodząc od definicji wzorca rytmicznego, omówiła sposoby badania jego realizacji. Dla wszystkich tych sposobów podstawowym układem odniesienia jest metryka prozy, zwłaszcza literackiej. Autorka przedstawiła następnie zasady ustalania słownika rytmicznego dla określonych typów wierszy (w danym okresie) - wśród nich tzw. metrykę generatywną - zatrzymując się bliżej na zaletach i ograniczeniach metod matematycznych. Kolejnym etapem badań nad realizacjami wzorów rytmicznych jest obserwacja ich funkcjonowania w tekstach. Tą drogą dochodzi się do określenia wpływu wzorca rytmicznego na strukturę wypowiedzi wierszowanej, czym zajmuje się semantyka form wierszowych.

Zbliżoną problematyką zajął się Edward B a l c e r z a n (UAM) mówiąc o "Współczesnych badaniach wersologicznych". Podkreślił istotność relacji pomiędzy wersyfikacją a kompozycją i semantyką tekstu dla badań nad poezją współczesną. Istotność ta jest oczywista szczególnie w przypadku wiersza wolnego. Zaakcentował też wagę świadomości literackiej epoki dla badań wersologicznych.

Referat Stefana S a w i c k i e g o (KUL) "Gatunek literacki - pojęcie klasyfikacyjne, typologiczne, politypiczne?", zmierzał do rozluźnienia zakresów pojęć gatunkowych w oparciu o propozycje semiotycznego nurtu we współczesnej logice. Autor stwierdzał, iż klasyfikacyjne pojęcia gatunkowe rzadko odpowiadały skomplikowanej rzeczywistości genologicznej. Pojęcia typologiczne są dla genologii przydatne zwłaszcza w ustaleniach teoretycznych. Najprzydatniejsze jednak wydają się pojęcia politypiczne, najbardziej "liberalne" wobec bogactwa wypełnień wzorców gatunkowych.

Elżbieta S a r n o w s k a - T e m e r i u s z (IBL) w referacie "Topos - motyw - wątek" prezentowała semantyczną poliwalentność wymienionych terminów we współczesnym literaturoznawstwie. Przedstawiła użycia tych terminów jako kategorii poetyki opisowej oraz jako kategorii interpretacyjnych (mniej więc ustalonych znaczeniowo).

Kazimierz B a r t o s z y Ń s k i (IBL) w referacie poświęconym "Problematyce badań nad fabułą dzieła literackiego" przedstawił najważniejsze tradycje owych badań i ich współczesne kierunki.

Irena S ł a w i Ń s k a (KUL) w referacie "Lektura dramatu" akcentowała zalety "pluralizmu metodologicznego", kojarzenia rozmaitych sposobów

lektury dramatu, a więc odczytania socjologicznego, antropologicznego i psychologicznego, oraz zajęła się założeniami i celami analizy dramaturgicznej, zatrzymując się bliżej nad metodologicznymi konsekwencjami teorii Ingardena i znakowej teorii dramatu. Referat zamknęły postulaty badawcze odniesione do interpretacji historycznej i semantycznej dramatu, jak również do problematyki oceny i wartościowania.

Maria Ż m i g r o d z k a (IBL) omówiła "Perspektywy monografistyki historycznoliterackiej", to znaczy różne sposoby ujmowania w monografistyce współczesnej osobowości pisarza, w tym relacji: dzieło - twórca. Podstawowe bowiem dla monografisty jest przeświadczenie o konstytuowaniu całościowości dorobku pisarskiego przez o s o b ę twórcy. Następnie autorka wyróżniła dominujące dziś ujęcia osobowości pisarskiej w monografistyce: 1) interpretację immanentystyczną dzieł, zadowalającą się wewnątrztekstową kategorią "obrazu autora"; 2) wywodzące się z przełomu antypozytywistycznego ujęcie dzieła jako ekspresji osobowości pisarskiej (rozmaicie pojmowanej); 3) koncepcje rozpatrujące autora realnego w optyce roli społecznej; 4) stanowiska uznające osobowość za medium sił ponadindywidualnych.

Henryk M a r k i e w i c z (UJ) w referacie "Ideologia w dziele literackim" zwrócił uwagę, że "ideologia jako system pełny, konsekwentny [...] jest najczęściej tylko zjawiającym się ex post konstruktom jej badaczy". Dlatego trzeba mówić o rozmaitych stopniach "nasylenia ideologicznego" tekstów artystycznych. Następnie autor podał najogólniejszą klasyfikację sposobów przejawiania się ideologii w dziele literackim: 1) bezpośrednia deklaracja twórcy; 2) ornamentacyjna "translacja poglądów dyskursywnych" na styl poetycki, wreszcie 3) "pełna literacka transpozycja wypowiedzi ideologicznej", gdzie przeniesienie ideologii do dzieła uruchamia tak liczne mechanizmy znaczeniowe, iż staje się ono (przeniesienie) nieodwracalne - bardzo trudno o dyskursywną parafrazę tekstu. Dzieje się tak zwłaszcza w utworach lirycznych. W epice, w dramacie i liryce opisowej wyższe układy znaczeniowe stają się metonimicznymi bądź metaforycznymi modelami świata pozaliterackiego: ideologią w stanie potencjalnym.

Janusz S ł a w i ń s k i (IBL) w referacie "Analiza, interpretacja i wartościowanie dzieła literackiego" określił analizę jako rozłożenie niestandardowej całości na standardowe elementy. Analiza pozwala przejść od tekstu do słownika stypizowanych jednostek tekstowych. Ustala, jakie normy systemu literackiego zostały wybrane przez autora danego dzieła. Ponieważ analiza winna również odtwarzać relacje wiążące elementy dzieła, podstawową wagę ma dla niej sposób pojmowania całościowości dzieła. Interpretacja natomiast oznacza sens dzieła, jego miejsce w kontekście, a także "to" w dziele, czego kontekst nie przewiduje. Wartościowanie w postępowaniu historycznoliterackim wymaga kategorializacji wartości, tzn. określenia typów warto-

ści zdolnych uobecniać się w danym rodzaju tekstów, wartości swoistych i przygodnych, naczelnych, drugorzędnych etc. Historyk literatury winien nie tyle unikać wartościowania, co dbać o zachowanie dystansu poznawczego wobec stosowanych przez siebie "języków wartości".

Michał G ł o w i ń s k i (IBL) w referacie "Odbiór, konotacje, styl" zwrócił uwagę na reorientację problematyki literaturoznawczej, jaka pociąga za sobą "przyznanie problemowi odbiorcy centralnej pozycji tak w teorii dzieła literackiego, jak w teorii procesu historycznoliterackiego". Autor przedstawił, dalej, cechy swoiste sytuacji komunikacyjnej właściwej dziełu literackiemu - zestawiając je z takimiż sytuacjami dokumentu i tekstu propagandowego.

Stefan Ż ó ł k i e w s k i . (IBL) w referacie "Pola zainteresowań socjologii literatury" podkreślił, że całości marksistowskiej wiedzy o literaturze nie należy identyfikować z określoną orientacją socjologii literatury. Ta pierwsza jest bowiem zakresowo znacznie szersza od drugiej. Autor referatu dokonał przeglądu podstawowych problemów postulowanej przez siebie socjologii literatury, takich jak: zakres badań socjologicznoliterackich, kwestia reorientacji owych badań, polegającej na przejściu od refleksji nad tajemnicami twórczości ku badaniom k o m u n i k a c j i literackiej, problem stosunku socjologii literatury do wiedzy o kulturze, funkcji społecznych tekstów literackich i innych.

Maria S t r a s z e w s k a (UW) w wystąpieniu "Problematyka badań nad życiem literackim" zaproponowała definicję życia literackiego jako dynamiki społecznie i historycznie określonych procesów, zachodzących na linii: "społeczność - pisarze - wytwory literackie - pośrednicy i środki przekazu - odbiorcy - społeczność". W historii literatury, nie w jej socjologii, widzi autorka główne źródło dyrektyw problematyzowania zjawisk z zakresu życia literackiego. Referentka przedstawiła, dalej, węzłowe pojęcia proponowanych badań nad życiem literackim oraz podstawowe ich zakresy.

Stanisław F r y b e s (UW) w referacie "Problematyka badań nad życiem literackim" przedstawił współczesny stan badań we wskazanym zakresie (na gruncie polskim), zwracając uwagę na takie niedostatki wielu powstałych dotąd opracowań, jak niska dokumentacja faktograficzna, brak zainteresowania dla funkcji omawianych zjawisk w kulturze epoki i w procesie historycznoliterackim. Referent akcentował wagę inspiracji metodologicznej historii literatury dla badań nad życiem literackim. Na zakończenie autor omówił zespołowe prace badawcze nad życiem literackim okresu pozytywizmu, prowadzone pod jego kierownictwem w Uniwersytecie Warszawskim.

Czesław H e r n a s (UWr.) zajął się "Miejscem badań nad folklorem literackim na szerokim tle europejskiej tradycji badań nad folklorem i literaturą pozakanoniczną".

Jerzy Ś w i ę c h /UMCS/ otworzył swój referat "Przekład a problemy poetyki historycznej" przeglądem polskiej tradycji badań nad przekładem artystycznym - akcentując ich oderwanie od nowatorskich osiągnięć historii literatury i poetyki historycznej. Omówił następnie inspiracje wniesione do badań nad przekładem przez "formalizm rosyjski" i "szkołę praską", by przejść do uwag o uzależnieniu znaczenia przekładu od "modelu sytuacji historyczno-literackiej" i o właściwej przekładowi sytuacji komunikacyjnej.

Jadwiga C z a c h o w s k a /IBL/ w referacie "Prace dokumentacyjne w sferze o literaturze" omówiła dorobek literaturoznawstwa polskiego we wskazanym zakresie, wyróżniając ze względu na przedmiot i zadania opracowań trzy ich rodzaje: 1) dotyczące faktów twórczości literackiej i paraliterackiej; 2) dotyczące życia pisarzy i osób związanych z literaturą; 3) dotyczące życia literackiego i kultury literackiej. Co do przyszłych prac dokumentacyjnych, za najistotniejsze uznała autorka dotrzymanie kroku postępowi innych działów literaturoznawstwa i "zastosowanie nowoczesnych narzędzi pracy".

Zbigniew G o l i ń s k i (IBL) przedstawił "Dążenia dzisiejszej tektologii", skupiając się na współczesnych ujęciach terminu "tekst" oraz intencji twórcy.

W ostatnich dniach konferencji organizatorzy zgrupowali referaty poświęcone problemom dydaktyki szkolnej i uniwersyteckiej. Cieszyły się one pilną uwagą uczestników konferencji i wywołały ożywioną dyskusję. I tak, Jerzy P a s z e k (UŚl.) przedstawił referat "Wiedza o literaturze na użytek szkoły"; identycznie zatytułowali swoje opracowanie reprezentujący WSP w Krakowie Bolesław F a r o n, Stanisław B u r k o t i Zenon U r y g a. Natomiast Janina K u l c z y c k a - S a l o n i (UW) oraz Marian S t ę p i e ń (UJ) wygłosili referaty na temat "Nauka o literaturze a polonistyczna dydaktyka uniwersytecka".

Obrały zamknął Henryk M a r k i e w i c z (UJ) stwierdzając, iż przebieg konferencji poświadczył wielokierunkowość i dynamikę naszej myśli metodologicznej. Dowodem - ożywiona dyskusja (dodajmy: 54 dyskutantów ze wszystkich ośrodków uniwersyteckich wystąpiło z 76 głosami) i zaskakująco wysoka frekwencja, dochodząca do około 300 osób. Konferencja spełniła dwojakie zadanie: pozwoliła badaczom sformułować precyzyjnie swój aktualny stan samowiedzy, wystawiając ich zarazem na skuteczne prowokacje metodologiczne. I choć niezwykle żywą dyskusję cechowała "wewnętrzna dialogiczność monolo-

gó:", a nawet "iście rabelaisowski obalanie paradygmatów", to zarazem wyraźna była wspólnota założeń podstawowych. "Fakt literacki" pojmowano więc jako zderzenie wpisanego w tekst układu sterowniczego ze społecznym stylem odbioru. Stawiano postulat badania wszystkich obiegów i poziomów literatury. Połkreślano podstawową rolę marksizmu jako teorii szerokiego zasięgu, podbudowującej badania literackie. Krytycyzm i odpowiedzialność w dyskusji o stanie polonistyki szkolnej i uniwersyteckiej winny stać się ważnym sygnałem dla czynników decydujących w tych kwestiach.

Mgr Marian Płachecki